

Några af våra äldsta spånadsredskap och deras ättlingar

af

Gerda Cederblom.

De äldsta spånadsredskap, som brukats såväl i gamla som nya världen, hafva varit af likartad beskaffenhet. Sländan och antagligen därförut spinnkäppen och spinnkroken äro sådana redskap, som under årtusenden användts af människorna vid trädens spinnande. Sländan har varit i bruk och är så mångenstädes än bland Amerikas, Afrikas, Asiens och Europas folk. Den är funnen i grafvar från en synnerligen aflägsen tid, och Homeros omtalar, huru Hektors maka Andromache och hennes slafvinnor arbetade vid slända och väfstol, och att Helena till och med vid högtidsfester ej låter sländan hvila.

När sländan kom i bruk i Skandinavien är ej med säkerhet känt. I grafvar från järnålderns början är sländtrissan

ofta funnen, och torde man med ganska stor visshet kunna antaga, att den användes äfven under bronsåldern och möjligen under

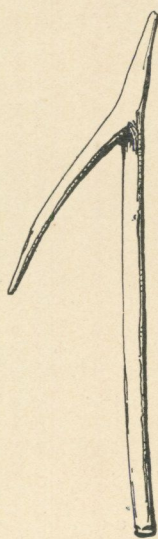

Fig. 1. Spinnkrok, »sno-krog», Borrby sn, Järrestads hd, Skåne. L. 26 cm. N. M. 24600.

Fig. 2. Slända, Idre sn, Dalarna. L. 36 cm. N. M. 9677.

stenåldern. Mellersta Europas stenåldersfynd innehålla ofta sländ-trissor.¹

Sländan har äfven spelat en viss roll i sagor och sägner. Spinnen-tenen eller sländan symboliserade fordom kvinnlig slöjd, hvilken beskyddades af gudinnan Frigg, hvars spånten lyser på himlahvalfvet och af svenska allmogen benämnes »Friggs-rock» eller »Friggs-ten»,

Fig. 3. Tvinnkrok i användning, Hamnerdals sn, Jämtland. Efter teckning i Nordiska Museet.

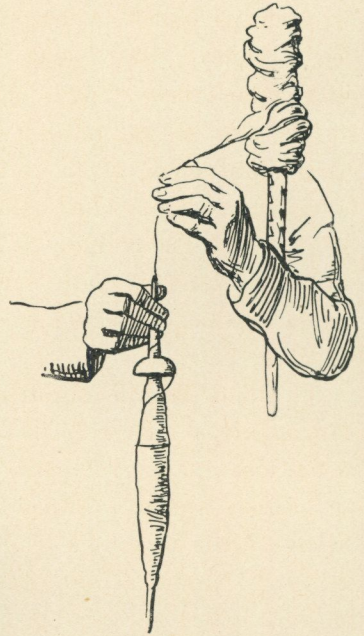

Fig. 4. Slända i användning, Särna sn, Dalarna. Efter teckning af intendenten P. G. Wistrand.

motsvarande stjärnbilden Orions bälte. I Västerdalarna visar sig »skogs-rånda» såsom en kvinna i skinnpäls spinnande garn på en handslända, medan hon vaktar sina getter.² Helt visst är äfven, såsom Hyllén-Cavallius påpekar, insektnamnet trollsända befryndadt med någon sägen.

¹ O. Montelius, *Lifvet i Sverige under hednatiden*, Stockholm 1905, s. 15.

² G. O. Hyllén-Cavallius, *Wärend och Wirdarna*, d. 2, sid. 124.

Fig. 1—4 visa spinnkroken och sländan samt deras användning.

Vid spinning kan man uppdelat arbetet i vissa tempo: ordnandet och utdragningen af spinnmaterialet, tvinnandet af detsamma och upplindningen af den färdiga tråden. Spinnmaterialet fästes vanligen å en käpp, kortare eller längre, beroende på huruvida den spinnande höll den i handen, stack den under bältet eller under armen, hängde den i taket eller ställde den på golfvet. På dessa käppar eller linhufvuden, äfven kallade herkuler, långrockar, handrockar eller tottaträn, fig. 5 och 6, fästes linet, hvilket med tillhjälp af sländan skulle tvinnas. Linet framdrogs med vänstra handen, den högra skötte sländan.

I Olaus Magnus' skildring öfver Norden, utgifven i Rom 1555, framställes en medeltidskvinna användande sitt eget hufvud såsom tottaträ. Nämndemannen Thols Nilsson i Eda socken i Värmland, berättar, enligt i Nordiska Museets liggare för år 1887 införd anteckning, huru »rockens (= spånkäppens) skaft inträdde under bältet vid vänster höft. Med vänstra handen framdrogs trådamnet, med den högra utfördes tvinningen. Sådana handrockar begagnades allmänt inom Eda socken under förra århundradet. På handrock spanns lika godt ull och lin som blånor. Nu (1887) är denna konst och färdighet afsomnad. Samme nämndeman berättar dock, huru under hans barndom och mannaålder skogarnet spanns på handrock.

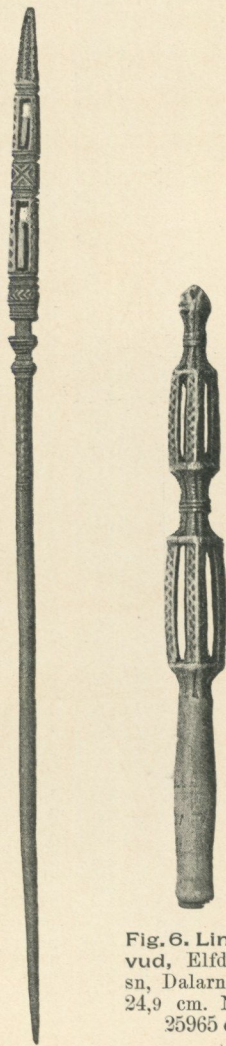

Fig. 5. Handrock, Eda sn, Jösse hd, Värmland. L. 82,2 cm. N. M. 57015 a.

Fig. 6. Linhufvud, Elfdalens sn, Dalarna. L. 24,9 cm. N. M. 25965 c.

Från Gunnarskogs socken i Värmland lyder en uppgift sålunda:
»När flickan eller gumman gick att valla i skogen, lindade hon blår
på 'rockens' ena ända, stack den andra i förklädslinningen i vänstra
sidan, så att den stod snedt upp framför henne, tog så med kroken

Fig. 7. Gumma spinnande på slända,
Klöfsjö sn, Jämtland. Fotografi 1904. Nordiska Museet.

på handtenen en ände ur blånorna, drog ut den och gaf den en
sväng mot höften, så att garnändan blef tvinnad, lindade upp den
och drog ut den igen och kunde på så sätt spinna mycket på en
dag».¹

¹ Nordiska Museets inventarium nr 4585.

Från Nössemarks socken i Dalsland berättas, att spinnandet tillgick sålunda, att blånor fästes i stugtaket, hvarefter tenen medelst kroken fastgjordes i blånorna. Härpå sattes sländan i kringgående rörelse, och blånorna tvinnades så småningom till en tråd, som formades med fingrarna. Detta slags spinnhjul användes ännu allmänt för 40 à 50 år sedan och torde ännu (år 1891) ej vara fullständigt ur bruk.¹

Från ofvannämnda spinnredskap, slända och tottaträ, har sedermera den moderna spinnrocken utvecklats sig. Denna utveckling har dock ej gått för sig utan en del öfvergångsformer, hvilka vi här endast flyktigt skola behandla.

Hyltén-Cavallius beskriver i sitt arbete Wärend och Wirdarna en af dessa öfvergångsformer sålunda: »Snart fann man dock bekvämare att uppsätta totten på ett knävinkligt trä, hvars nedre ända nedstacks i ett hål i bänken. Detta trä med totte och slända fick då namn af rock, spånrock. Spånrocken gjordes flyttbar genom att fästas i en rörlig bänk eller pall, hvilken på detta sätt äfven kom att räknas såsom tillbehör till rocken». Jämför fig. 7.

En annan öfvergångsform är den så kallade långrocken med hjul, som vefvas för hand. Å denna förekommer ej något fäste för lintotten, och är den moderna spinnrocken egentligen en kombination af dessa båda öfvergångsformer med tillägg af vingen och trampinrättningen.

När hos oss långrockar med hjul kommit i bruk, eller hvarifrån de härstamma, är, så

vidt jag vet, ej med säkerhet känt. Karl den store (f. 742 d. 814) hade å sina landtgårdar särskilda byggnader, där de lifegna kvinnorna arbetade med spånad, väfning och sömnad. Lin spanns där

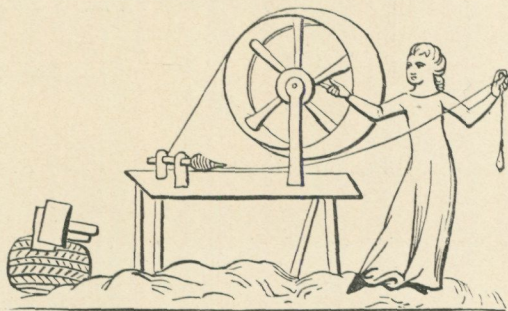

Fig. 8. Kvinna spinnande på långrock, Manuskrift från 1300-talet i British Museum, London.

¹ Anteckning af intendenten P. G. Wistrand 1891.

på slända, ull på »spinnrock»¹ (med uttrycket spinnrock torde här menas den s. k. långrocken). Å ett manuskript från 1300-talet, nu i British Museum, förekommer en kvinna spinnande på långrock, fig. 8. Riksmuseets Etnografiska Samling i Stockholm äger långrockar från

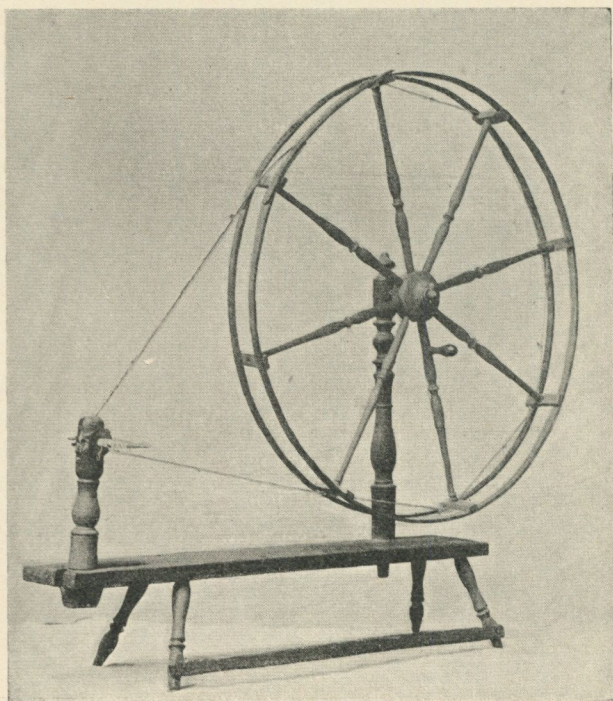

Fig. 9. Långrock. Från Sala. H. 117 cm. N. M. 61128.

Sialkot i Norra Indien, från Öst-Turkestan och Sumatra. Dessa långrockar äro mycket små och låga samt afsedda för spinnerskor, hvilka på österländskt vis sitta på golfvet med korslagda ben eller på mycket låga pall-liknande stolar. De i Nordiska Museet förvarade svenska långrockarna med hjul att vefva äro hvarandra mycket lika och tillhöra antagligen alla 1800-talet, fig. 9. Äldre personer omtala dem såsom en nyhet på 1820-, 1830-talen och berätta, att man

¹ G. A. Sellergren i Uppfinningarnas bok, d. 8, s. 210.

då spann på dem med två ändar.¹ Härmed vare dock ej sagdt, att långrocken icke förekommit under äldre tid. Att så varit förhållandet torde vara ganska säkert. Af allt att döma förefaller det, som om långrocken varit i bruk i Skandinavien jämförelsevis tidigt under medeltiden, sedermera efter uppfinningen af den moderna spinnrocken på 1500-talet så småningom kommit ur bruk, men gjort sitt återinträde vid 1800-talets början.

Om man besinnar Nordens under medeltiden jämförelsevis lifliga förbindelser såväl med de brittiska öarna som med kontinenten i sin helhet, har man svårt tänka sig, att en nyhet bland spånadsredskapen af så enkel konstruktion som långrocken ej skulle sprida sig mycket raskt till Skandinavien. Ett förenkladt spånadssätt ägde ju stor betydelse för ett folk med vårt kalla klimat.

Ett och annat ordstäf talar äfven för hjulrockens ålderdomlighet. I Helsingland heter det, då nattskäran låter höra sig, att det är skogsjungfrun, som spinner, och i Varend kallas samma fågel för spånakäringen.² Som nattskärans läte starkt påminner om rockens surrande, synes det ofvannämnda tala för hjulrockens ålderdomlighet. Sländan kan det ju ej här vara fråga om, då arbetet med densamma är ljudlöst. Äfven Kalevala, sången Aino, ger stöd åt det ofvan sagda; en vers lyder sålunda:

»En gång förr som ogift flicka
Gick jag ut att plocka hallon,
Ensam i den djupa skogen,
Vid ett berg, af löfskog kransadt,
Och jag såg hur Solens Flicka
Väfde i den gröna lunden,
Hörde Månens Flicka spinna
Silfvertråd i skymningsstunden».³

Af uttrycket »hörde Månens flicka spinna» vill man äfven sluta sig till att »Månens flicka» arbetat vid hjulrock. Men som Kalevala-sångerna först sammanställdes på 1800-talet, ger Aino-sången ej

¹ Muntlig uppgift af intendenten P. G. Wistrand.

² Hyltén-Cavallius, anf. arb. och del sid. 124.

³ Rafael Hertzbergs öfversättning.

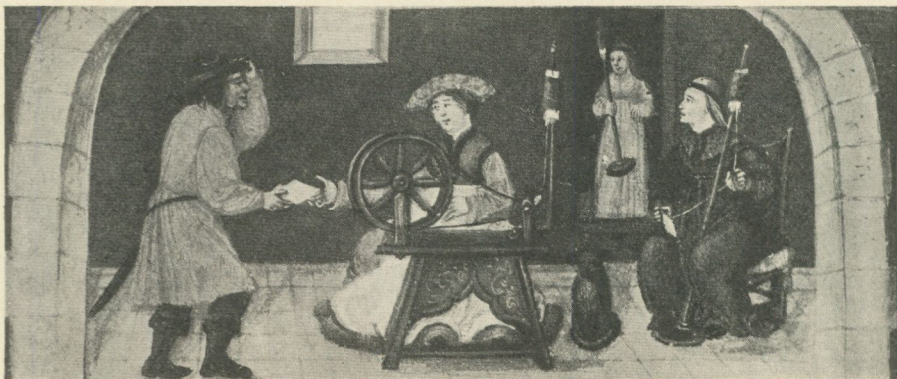

Fig. 10. Ur en handskrift från 1524 i Wolfenbüttels bibliotek.

någon tidsbestämning åt hjulrocken, utan endast en anledning att tro på dess tidiga förekomst i Finland.

Mellan ofvannämnda långrockar med hjul att vefva och vår tids spinnrock med rockhufvud, vingspindel och trampinrättning länkade sig sedan en del öfvergångsformer, jfr fig. 10, 11.

Fig. 11. Kvinna spinnande på långrock. Efter handteckning i Nordiska Mnseet.

Den moderna spinnrocken anses vara uppfunnen af bildhuggaren Johan Jürgens från Braunschweig omkring år 1530. R. Andree meddelar visserligen i Braunschweiger Volkskunde, utgifven 1896, att biblioteket i Wolfenbüttel äger en handskrift af nya testamentet från år 1524, där en bild af en kvinna med spinnrock finnes, fig. 10. Af denna bild synes det dock som om Andrees uppgift varit något förhastad,

då denna s. k. spinnrock saknar såväl vinge som trampinrättning — och Johan Jürgens torde fortfarande få gälla såsom den moderna spinnrockens uppfinnare.

Huru raskt den mera fulländade spinnrocken sedermera spred sig i Europa är svårt att afgöra. Till Stockholm synes enligt varuhusräkningarna två stycken blifvit införda från Lübeck år 1552, betalade med sex fårskönn samt utlämnade till fatburshustrun på Stockholms slott.¹

I det föregående har framhållits, att den moderna spinnrocken utvecklats sig från sländan och tottaträt. Sländan äger sin motsvarighet i vingspindeln, och den käppliknande herkulan, långrocken eller tottaträt har tjänat som förebild till de i Sverige allmännast anträffade spinnrockshufvudena, fig. 12. Det afbildade exemplaret stannar från Helsingland, men besläktade former förekomma i skilda delar af Sverige. Likaledes äro de rätt vanliga i Finland.

Men det förekommer längs Sveriges ostkust, å en smal kustremsa af några mils bredd, från Kalmar-trakten upp till Haparanda ett slags plana rockhufvuden, fig. 13—17, hvilka omöjligt kunna tänkas såsom ättlingar af de i landet för öfrigt brukliga käppliknande tottaträna. Dessa plana rockhufvuden måste alltså äga ett annat ursprung. De förekomma i Sverige rikligast i Roslagen, å finskt område på Åland, i Österbotten, Tavastland, Savolaks, Nyland och Karelen samt inom dessa provinser i stor mängd.

Likaväl som de i Sverige allmännast förekommande spinnrockshufvudena utvecklats sig ur de käppliknande tottaträna, så har äfven det plana svenska och finska rockhufvudet utvecklats sig ur ett plant tottaträ med hem-

Fig. 12.
Rockhuf-
vud, Hel-
singland. L.
83 cm. N. M.
94130.

land någonstades öster eller sydost om vårt eget land.

Nordiska Museet äger fyra tottaträn, hvilka utan allt tvifvel äro just af den typ, som tjänat till förebild för de

¹ J. Böttiger, Svenska statens samling af väfda tapeter, d. I, Stockholm 1895, sid. 43.

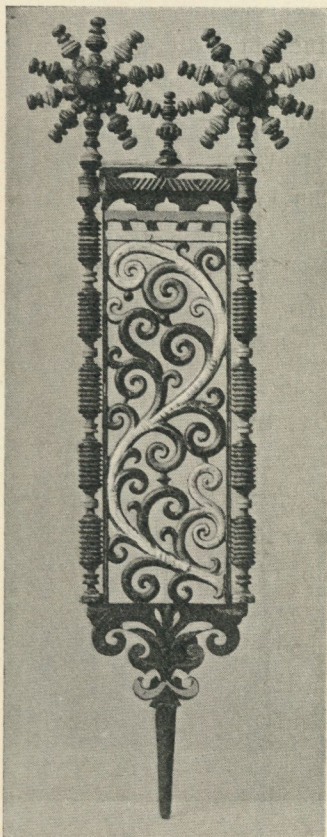

Fig. 13. Rockblad, Öfverkaliks sn,
Västerbotten. L. 52,5 cm.
N. M. 73401.

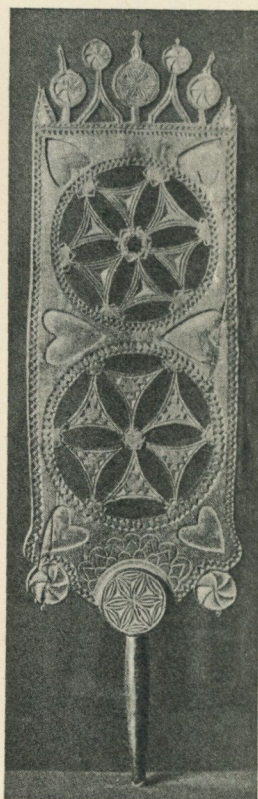

Fig. 14. Rockblad, Rådmansö sn, Uppland. L. 50,2
cm. N. M. 27211.

plana finska och svenska rockhufvudena. Af dessa fyra tottaträn är ett från Värmlands finnbygd, Gräsmarks sn, två från finska Karelen, se fig. 18, samt ett inköpt i Moskva utan angifven fyndort. I ryska Karelen synas dessa plana tottaträn varit mycket allmänna; Yrjö Blomstedt har i sitt arbete *Karelische Gebäude und ornamentale Formen aus Zentral-Russisch-Karelien*, Helsingfors 1902, i bild framställt en stor mängd, hvilka äga starkt släkttycke såväl med det värmländska som det finska. Doktor F. R. Martin har äfven meddelat, att han sett dylika plana tottaträn användas af ryska

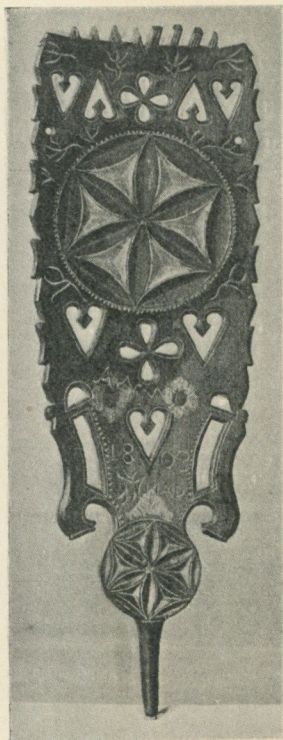

Fig. 15. Rockblad, Häfverö sn, Uppland. L. 46 cm. N. M. 2735.

Fig. 16. Rockblad, Roslagen. L. 45,3 cm. N. M. 56264.

Fig. 17. Rockblad, Väddö sn, Uppland. L. 41,1 cm. N. M. 45406.

bönder i Sibirien. Det plana finsk-ryska tottaträt framställes å fig. 19 i användning.

I Sverige har ej, så vidt jag kunnat finna, något plant tottaträ anträffats med undantag af det från Värmlands finnbygd. Att våra plana rockhufvuden ej äro utvecklade ur en inhemsk grundform, därpå tyder det skarpt begränsade område, å hvilket de förekomma. Och att de tillkommit efter inspiration öster ifrån, därför talar deras utbredning längs ostkusten och deras så godt som fullständiga frånvaro inåt landet. Granska vi närmare deras förekomst, finna vi, att af de 258 plana rockhufvuden, som Nordiska Museet äger, tillhöra

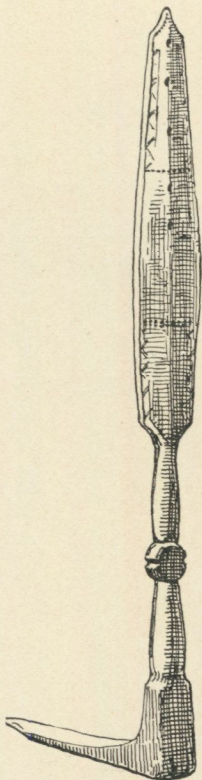

Fig. 18. Tottaträ, Korpisälkä sn, Karelen, Finland. 1 m. N. M. 77536.

179 Roslagen eller med andra ord den trakt, som stått i den lifligaste förbindelse med Finland. Af dessa 179 rockblad, äro 151 från namngifna kustsocknar och de öfriga 28 äro inkomna utan närmare fyndortbestämmelse än Roslagen. Dessutom äger museet ännu tre plana uppländska rockhufvuden, ett enligt uppgift från Enköping, ett från Danmarks socken och ett från Films socken. De båda sistnämnda endast obetydligt ornerade. Från det inre af landet är äfven ett plant rockhufvud anträffadt (N. M. 109842); detta utgöres af en plan bräda med afrundade kanter och en kamliknande afslutning uppåt. Det är förvärfvadt i Askersunds landsförsamling.

Angående Roslagens plana rockhufvuden meddela gamla rospiggar, att de i regel arbetats ute på sjön eller i fiskbodarna, »då man väntade på fisken». För 30, 40 år sedan var det allmän sed i Roslagen, att den manliga befolkningen skulle uttill sjös några år eller några somrar af ungdomstiden. Ångbåtstrafiken var då i Roslagens skär-
gård högst obetydlig, och segelskutorna ombesörjde så godt som alla frakter. Under dessa seglatser var det vid vindstilla och svag bris ofta godt om tid, och denna togs då i anspråk för slöjd, hvari skärgårdsborna af gammalt ägde stor färdighet. Ett af de unga rospiggarnas vanligaste slöjdalster var då rockhufvudet, hvilket skulle användas som fästegåfva, »känning» eller »förkänning» för att utröna, om den tilltänkta flickan där hemma i socknen var gifvaren bevågen. Ingen tid eller möda sparades, då det gällde rockbladets utstyrsel, och man lyckades i allmänhet uppnå ett mycket godt resultat.

Att döma af Nordiska Museets samling af dylika rockhufvuden synes det, som om hvarje socken utbildat sin särtyp. Rockbladet fig. 15 är sålunda typiskt för Häfverö, då däremot fig. 14 med sitt rikt genombrutna stjärnmönster kan betraktas såsom en god typ för

Rådmansö. Fig. 17 med sitt kronliknande öfverstycke och sin klumpiga reliefornering framställer en å Väddö, åtminstone i senare tid, vanlig form. Det vackra rikt ornerade rockbladet framställt å fig. 16 äger ej någon närmare fyndortsbestämmelse än Roslagen, men torde tillhöra Blidö kapellförsamling på den grund, att Nordiska Museet äger flera fotografier af rockblad från nämnda församling

Fig. 19. Tottaträ i användning, Karelen. Ur Y. Blomstedt och V. Sucksdorff, Karelische Gebäude und ornamentale Formen aus Zentral-Russisch-Karelien.

med fullständigt samma ornamentsmotiv. Vore fyndorterna noggrannare angifna och materialet rikare, skulle antagligen åtskilliga sockentyper kunna angifvas.

De plana rockbladen, flagabrädena eller flåbladen ha varit en allmänt brukad fästegåfva under minst 100 år. Från Uppland äger Nordiska Museet 54 stycken, som bära årtal och angifva deras förekomst mellan år 1770 och 1867. Helt säkert ha de dock varit i bruk såväl före som efter denna period. Att de plana rockhufvudena

stannade inom kustsocknarna och att särskilda sockentyper förekommit styrker det förut kända förhållandet, att man i regel gifte sig inom socknen.

Taga vi så en öfverblick af hela det material af plana rockhufvuden, såväl finska som svenska, som stått till vårt förfogande, kunna vi konstatera, att den torftigaste orneringen förefinnes å rockbladen med hemort längst österut, i trakten af Lädoga, men att utstyrseln blir rikare och vackrare ju närmare man kommer Finlands syd- och västkust, och att rockbladen sedan å svensk botten, där de som sagdt förekomma från Haparanda till Kalmartrakten, vinna sin rikaste utveckling i Roslagen.

Då man alltid varit van att tänka sig kulturströmmen gående från Sverige till Finland, äger detta fall med de plana rockhufvudena sitt särskilda intresse.

Det vanliga käppliknande svenska rockhufvudet har följt den af gammalt kända kulturströmmen öfver Östersjön och Bottenhafvet till Finland och äfven där vunnit spridning, men denna form af rockhufvuden har på vägen mött en annan typ kommande österifrån, och denna har af den svenska befolkningen upptagits och omhuldats, så att det plana rockhufvudet nu, dekorativt sedt, inom träslöjden kan anses vara bland det yppersta, som af allmoge frambragts.